

DUŠAN JELOVINA

NIKOLA JAKŠIĆ, CRKVE NA BEGOVAČI I PROBLEM STAROHRVATSKIH NEKROPOLA

(kratki osvrt)

U »Diadori« sv. 11, Zadar 1989. tiskan je rad Nikole Jakšića pod naslovom: »Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola«. Nije nam namjera recenzirati taj rad niti se upuštati u prikazivanje sveukupnog njegova sadržaja, jer to zasad ne iziskuje nužnu potrebu. Ovdje ćemo se u kratkim crtama osvrnuti samo na pojedina (hipotetična) pitanja kako bismo upoznali čitateljstvo s metodskim postupkom kojim se služio autor toga rada, te o nekim pitanjima koja se odnose na arhitektonske ostatke na Begovači, njihov međusobni odnos i vrijeme njihova nastanka.

Valja odmah kazati da je N. Jakšić, zahvaljujući svojoj lucidnoj mašti i dakako uloženom trudu oko grupiranja i tumačenja pojedinih grobnih nalaza, raščlambom grobnog inventara pokušao u svojem radu begovačku nekropolu podijeliti u nekoliko kronoloških faza (planovi 2-5),¹ služeći se isključivo podacima koje je crpio iz objavljenog rada D. Jelovine-D. Vrsalovića.² U svojem nastojanju nije uspio, kako s obzirom na interpretaciju kronologije arheološke građe, tako i na znanstveno neodrživo, nesumnjivo prekasno datiranje pojedinih grobnih nalaza, naročito kad su u pitanju pojedini tipovi naušnica.

Upuštati se u raščlanjivanje groblja u pojedine vremenske faze a da se primarno točno ne precizira vrijeme nastanka (kronologija) grobnog kulturnog inventara, poglavito pojedinih tipova naušnica i njihovih inačica, zacijelo nije moguće. Sve što su istraživači begovačkog arheološkog kompleksa u tom smislu mogli postići, služeći se prije svega rezultatima postignutim provedbom detaljne analize grobnih nalaza, kao i svim drugim raspoloživim podacima zamjećenim prilikom izvođenja radova na terenu je to, da su begovačku nekropolu, s obzirom na dugi kontinuitet njezina trajanja, globalno mogli razvrstati u tri vremenska perioda.³ Koliko god takvu raspodjelu možemo smatrati pomalo hipotetičnom, toliko je posve pouzdano utvrđen početak nastanka i prestanka ukopa na ovom lokalitetu. Po grobnim nalazima karolinškog obilježja, početak ukopa na begovačkom groblju, nedvojbeno je označen početkom ili najkasnije sredinom 9. stoljeća, a njezino napuštanje, to jest prestanak, temeljeno također grobnim nalazima (nalaz novca), pada negdje pri samom kraju 17. stoljeća.⁴

Zanimljivo je vidjeti na koji način i s kojom argumentacijom barata Jakšić u nastojanju da odredi vrijeme nastanka nekropole na Begovači. Evo što on o tome kaže: »određivanje preciznijeg datuma njenu uspostavljenju ostaje otvorenim. Kada ovo kažem, onda izuzimam četiri spomenuta groba ranohrvatskog horizonta,⁵ jer njihovo prisustvo na lokalitetu ne znači nužno i ustanovljavanje ukopišta za cijelu zajednicu na ovom mjestu.«⁶ Odmah zatim u nastavku dodaje: »Ipak nalaz

novčića kralja Kolomana (1095–1114) u horizontu grobova hrvatskodalmatinske kulturne skupine potvrđuje da je već na početku 12. stoljeća nekropola bila svakako ustanovljena, a, dakako, možda i ranije.⁷ Iako ovakvu rasuđivanju zacijelo nije potreban nikakav komentar, ipak ne možemo a da se barem ne zapitamo zbog čega bi grobove iz karolinškog razdoblja trebalo »izbaciti« iz zajednice i ne označavati ih kao grobove koji su se nedvojbeno prvi pojavili na Begovači. I drugo, zar samo jedan novčić (iz groba 422), u čiju dataciju ne sumnjamo, može biti dovoljan i čvrst argument da bi ustanovljivanje begovačkog groblja sigurno (ili barem približno) označio početkom 12. stoljeća, a da se pri tome ne uzmu u obzir i svi drugi grobni nalazi, poglavito mnogobrojne neukrašene inačice jednojagodnog tipa naušnica, koje se pretežnim dijelom vremenski takoreći potpuno podudaraju s nalazima karolinškog obilježja. Za Jakšića je npr. čvrst oslonac za precizniju dataciju i grob 356 otkopan na Begovači. U tom su grobu nađene dvije obične karičice i jedna naušnica tipična za karantansku-ketlašku kulturnu skupinu, koja se prostirala na istočnom alpskom području u 9. i 10. stoljeću. Prema Jakšićevu mišljenju i taj grob najvjerojatnije potječe iz kraja 11. stoljeća.⁸ Ostaje, dakako, nejasno kako je autor došao do takve (proizvoljne i paušalne) datacije, jer su njegovi datacijski argumenti i preciznija obrazloženja i u ovom slučaju potpuno izostali.

Koliko površnosti iskazuje Jakšić kad je u pitanju kronološka opredijeljenost pojedinih inačica starohrvatskih naušnica, najočitije nam govori činjenica da je on, bez ikakvih dokaza i bez trunaka odgovornosti, zasljepljen unaprijed zamišljenim ciljem, sve te tako brojne naušnice (55 primjeraka pronađene u 27 grobova 154, 257, 265, 289, 318, 319, 326, 328, 340, 372, 384, 387, 399, 400, 403, 406, 408, 409, 433, 471, 476, 484, 497, 549, 556, 571, 577)⁹ jednostavno strpao u takozvano romaničko doba.¹⁰ A upravo te naušnice, prema svim dosadašnjim spoznajama (koje počivaju na čvrstim dokazima, kao što su npr. zatvorene grobne cjeline), predstavljaju najstarije produkte starohrvatskog nakita na tom području. Ta je produkcija (pojedinih inačica) otpočela od početka ili najkasnije sredine 9. st. i trajala je najvjerojatnije do kraja 10. stoljeća. Drugačija datacija toga tipa naušnica iziskuje čvrste argumentirane dokaze, a to, kako smo vidjeli, Jakšić nije učinio. Dapače, umjesto takva postupka za njega je bio odlučujući faktor novčić dinasta Arpadovića, što se ni u kojem slučaju ne može prihvatiti. Nalaz novca može biti odredivo jedino za starost groba i nalaza u njemu, a nipošto ne može poslužiti kao čvrst dokaz o vremenu ustanovljavanja cjelokupne nekropole.

Kada već govorimo o naušnicama, odmah ćemo se osvrnuti i na one naušnice kojima jedan kraj završava u obliku slova S, koje se u literaturi obično nazivaju »S«-karičice. Na planu 6 Jakšić donosi kopiju tlorisa šesteroapsidne starohrvatske crkve i istočnog segmenta otkrivenog groblja na lokalitetu Mastirine u Kašiću kod Zadra.¹¹ Iz spomenutog tlorisa Jakšić izdvaja četiri groba u kojima su pronađene »S«-karičice, te uz pomoć rastera tih grobova, unutar toga dijela nekropole, pokušava utvrditi ne samo dataciju spomenutih naušnica već i vrijeme nastanka te nekropole, »... a možda i ne samo nje«.¹² Pri rješavanju toga problema Jakšić priziva u pomoć isti onaj grob (422) otkriven na Begovači, u kojem je skupa sa »S«-karičicama pronađen i novčić ugarskog kralja Kolomana (1095–1114). Usporedbom tih grobova i njihovim razmještajem Jakšić dolazi do zaključka da su grobovi sa »S«-karičicama na Mastirinama nastali u »izrazito kratkom vremenskom periodu«, osim jednog (grob 110) koji je nešto udaljeniji (a taj je udaljen upravo toliko koliko je prvi [grob 83] udaljen od crkve, opaska D.J.) Druga važna činjenica za Jakšića je

i to što spomenuti grobovi nisu daleko udaljeni od crkve, »pa će i ta pojava biti neobično važna pri tumačenju vremena ustanovljenja ove nekropole.«¹³

Kako nemamo namjeru ovdje ulaziti u podrobnija razmatranja i objašnjenja svega onoga što bi bilo vezano za ovu problematiku, to više što smo o tom pitanju naše mišljenje već prije iskazali,¹⁴ to ćemo se ovdje ukratko osvrnuti samo na neka, po našoj prosudbi, temeljna pitanja, bez čijih primarnih rješenja se ne bi mogli donositi nikakvi konačni iole ozbiljniji zaključci.

Pristupanje rješavanju tako značajnih znanstvenih problema, kao što je to, na primjer, vremensko ustanovljavanje neke nekropole, nije moguće (ni dopušteno) bez primarnog uočavanja svih relevantnih stručnih i znanstvenih čimbenika koji bi mogli biti od utjecaja za što točnije i pouzdanije prosudbe dotičnog pitanja, jer to za sobom vuče krupne i dalekosežne posljedice. Dovodi u pitanje ne samo vrijeme nastanka starohrvatske materijalne kulture nego i njezin cjelokupni dugogodišnji razvojni put u tehnološkom i u stilskokreativnom smislu. Prihvatanje Jakšićeve znanstvene interpretacije groba 422 s nalazom ugarskog novčića, značilo bi negiranje postojanja svih onih kulturnih, toliko puta nedvojbeno iskazanih i potvrđenih postignuća u stvaranju i kreiranju duhovne i materijalne kulture hrvatskog naroda od 9. do kraja 11. st., koji se najočitije odražavaju mnogobrojnim i raznolikim kovinskim i drugim nalazima, među kojima se naročito ističu primjerci ženskog nakita i ratnička oprema. Negiranje tog osebnog stvaralačkog kulturnog dometa u vrijeme hrvatske državne samostalnosti, upućivalo bi na pretpostavku da ga u tom vremenu uopće nije ni bilo, ili možda ne u takvu obliku u kakvu nam je danas poznat, a što nas vidno razgraničava od drugih etničkih skupina na ovom dijelu Europe. Prema takvu Jakšićevu rasuđivanju izlazi da je sva ta brojna i bogata arheološka građa, koja se čuva u zbirkama naših muzeja, otkopana u više od pedesetak starohrvatskih groblja na središnjem prostoru stare hrvatske države, nastala tek početkom 12. stoljeća. To nije samo pogrešna i kriva znanstveno neodrživa argumentacija nego je takva tvrdnja potpuno neodgovorna. Pitamo se kako poslije takve argumentacije može očekivati da će ga itko tko je iole upućen u arheološku i povijesnu problematiku shvatiti ozbiljno?

Čini se da Jakšić ili nije svjesan takvih posljedica, ili mu je uistinu stalo da do takvih promjena dođe. No, bez obzira na njegove nakane i želje, činjenica je da se on pri rješavanju tako značajnih pitanja ne pridržava uobičajnih metodskih postupaka, već se služi samo onim argumentima i povijesnim objašnjenjima koji mu u određenom momentu konveniraju, odnosno koji mu mogu poslužiti kao potpora njegovim stajalištima. Jakšić izbjegava ulaziti u stručna razmatranja cjelokupnog arheološkog fundusa s pojedinog nalazišta, poglavito ne onoga koji se najčešće javlja i koji predstavlja najkarakterističnije predmete starohrvatske materijalne kulture toga područja. To su, kako znamo, naušnice za koje je posve pouzdano utvrđeno da je njihov početak obilježen najkasnije sredinom 9. st., te da u intenzivnom slijedu traju sve do 12. stoljeća, prilagođavajući se stilu vremena i tehnološkom napretku, a pojedine inačice trojagodnog tipa i nekoliko stoljeća kasnije.

Prisutnost grobova s karoliškim nalazima na begovačkoj nekropoli, kako smo vidjeli, za Jakšića ne znače gotovo ništa, a najmanje da bi oni mogli obilježavati početak ukopavanja na tom lokalitetu.¹⁵ Za Jakšića ništa ne znači ni kvantitativna prisutnost »S«-karičica u srednjovjekovnim nekropolama i njihova pojava općenito na području ranofeudalne hrvatske države, gdje ih je dosad već nađeno preko stotinu primjeraka (toliko ih zapravo ima samo u zbirci Muzeja HAS-a). Nema gotovo

ni jednog istraženog groblja na matičnom teritoriju hrvatske države, a da na njemu nije pronađen barem pokoji primjerak »S« karičica. Zar se može zanemariti i činjenica da su »S«-karičice otkopane u skupini grobova na Novom putu na Bribiru, u kojima je nađen kulturni inventar, toliko karakterističan za obilježje starohrvatske materijalne kulture, da ga se ni u kojem slučaju ne može tretirati mladim od kraja 10. stoljeća.¹⁶ Svemu tome valja pridodati i činjenicu da je samo na Crkvini u Biskupiji pronađeno više desetaka takvih karičica (što se samo moglo identificirati), ali, na žalost, bez pobližih podataka o okolnostima nalaza. No, vjerovati je da nisu baš sve nađene u blizini i na okupu kako je to bio slučaj na Mastirinama.

Kad se raspravlja o podrijetlu ovog tipa naušnica ne smije se gubiti s uma činjenica da se u starohrvatskim grobovima spomenutog područja, osim »S«-karičica, ne nalaze i drugi nakitni predmeti karakteristični za bjelobrdsku kulturu. Tu u prvom redu pomišljamo na specifične tvorevine ženskog nakita, kao što su npr. ogrlice i narukvice od pletene žice, zatim raznolike dvodijelne polumjesečaste privjeske, te grozdolike lijevane naušnice i raznoliko oblikovano prstenje. Koliko nam je poznato, dosad se na području Dalmatinske Hrvatske, od gore spomenutog arheološkog inventara bjelobrdske tipološkog obilježja, osim pokojeg sporadičnog primjerka privjeska, pronašla samo dva primjerka lijevanih grozdolikih naušnica,¹⁷ pa se valja zapitati koji su to bili razlozi da su samo »S«-karičice (u tolikom broju) importirane u naše krajeve, a da su svi drugi spomenuti nakitni predmeti potpuno izostali.

Nakon svih tih upozorenja nameće se logično pitanje: predstavljaju li »S«-karičice zaista »strano tijelo« unutar standardnog starohrvatskog nakita i pokazuju li one jasna »obilježja jednog trenutka«, kako nam to servira N. Jakšić.¹⁸ Ili pak, ne navodi li nas to na razumnu prosudbu da većina tog fundusa »S«-karičica ipak nije trebao biti importiran, ako zbog ničeg drugog, ono barem stoga što se radi o vrlo jednostavnim oblicima nakita, koji su bez teškoća mogli biti izrađivani (barem dio njih) skupa s ostalim tipovima naušnica u hrvatskodalmatinskim radionicama, već kudikamo prije gubitka državne samostalnosti, tj. od samog početka njihova javljanja na panonskim ravninama.

Iz Jakšićeva teksta prvi put doznajemo i to da su grobovi otkriveni bliže crkvi mladi od udaljenijih, umjesto da bi ta pojava (horizontalna stratigrafija) morala značiti upravo obrnuto. A evo što Jakšić o tome kaže: »Iz tlorisa nekropole na Mastirinama vidljivo je da grobovima u kojima su pronađene »S«-karičice prethodi svega 20–25 ranijih grobova pa će i ta pojava biti neobično važna pri tumačenju vremena ustanovljavanja ove nekropole, a možda i ne samo nje.«¹⁹ Umjesto da mu takav smještaj grobova govori o njihovu ranijem nastanku (barem u približno vrijeme s crkvom) Jakšić izvodi zaključak da je pokapanje na Mastirinama započelo »ne mnogo ranije od početka 12. stoljeća.«²⁰ Ako je zaista utvrđena točna datacija šesteroapsidne starohrvatske crkve na Mastirinama, te utvrđeno njezino opredjeljenje u razdoblje ranoga srednjeg vijeka kao jedan o specifičnih regionalnih tipova predromaničkog graditeljstva, u drugu polovicu 9. stoljeća,²¹ o čemu ne bi trebalo biti nikakve sumnje, onda su Jakšićeve postavke o vremenu ustanovljavanja nekropole potpuno pogrešne i neodržive, jer ne vidimo nikakva razložna razloga da i grobove otkopane u neposrednoj blizini crkve, ne datiramo u isto ili barem u približno isto vrijeme kao i crkvu. Takvu dataciju, uostalom, potvrđuju i svi drugi grobni nalazi pronađeni u grobovima otkopanim na istoj kosi koja se od crkvice pruža u smjeru istoka.²²

Sasvim je očito da je Jakšić svoje tvrdnje i stajališta izvodio s malo ulaganja znanstvene akribije, površno i netočno. Kako se mogu donositi rješenja protivna dotadašnjim, a da se prethodna rješenja nisu metodološki osporila. Da se to postigne neophodno bi bilo nužno obaviti provedbu kompletne revizije svega onoga što je u tom smislu dosad interpretirano. Umjesto takva postupka Jakšiću je bio presudan samo jedan jedini grob 422 (od 604) da pred njim padnu u vodu sve dotadašnje spoznaje o podrijetlu i kronologiji cjelokupne starohrvatske materijalne kulture. Prema tomu nalazu, dakle, kako nam Jakšić želi predočiti, starohrvatska materijalna kultura je kroz čitavo razdoblje hrvatske državne samostalnosti životarila tu i tamo s po kojim keramičkim lončićem, željeznim nožićem i s ponekim karolinškim artefaktom (koji zapravo i ne mora pripadati istoj zajednici), da bi tek početkom 12. stoljeća, dolaskom ugarskih kraljeva, njezin procvat došao do punog izražaja.²³ Zar uistinu može biti veće zablude, ostavljam čitateljstvu da samo presudi.

* *
*
*
*

Istraživači begovačkog arheološkog kompleksa u svojem radu, osim iznesenih najsumarnijih podataka o nalazima arhitektonskih ostataka na Begovači, nisu ulazili u podrobnija razmatranja i sveobuhvatniju znanstvenu problematiku o vremenu njihova nastanka i o međusobnim odnosima građevinskih faza. Razlog tomu je bio što su istraživači na terenu poštivali međusobni dogovor, odnosno autorska prava. Naime, glavni istraživač S. Gunjača, koji je prve dvije godine (s piscem ovih redaka) i rukovodio istraživanjima, preuzeo je obvezu da znanstveno obradi i objavi sve otkrivene arhitektonske ostatke. Druga dvojica istraživača D. Jelovina i D. Vrsalović, koji su iduće dvije godine zajednički nastavili istraživanja (S. Gunjača je bio zauzet na drugom terenu), prihvatili su se obrade i objavljivanja starohrvatske nekropole.

Budući da je unutrašnjost srednjovjekovnog sakralnog zdanja manjim dijelom trebalo još istražiti, nije se istovremeno moglo pristupiti integralnoj objavi cjelokupnog kompleksa, pa se, zbog poodmaklog vremena (od završetka istraživanja), odlučilo da se prethodno pristupi objavi rezultata istražene nekropole, tako da će se arhitektonski ostaci objaviti naknadno, tj. nakon što se provedu dopunska istraživanja unutrašnjosti crkve. Na žalost, u međuvremenu dok je rad o nekropoli bio pred izlaskom iz tiska (SHP, sv. 11, 1981), S. Gunjača je nenadano preminuo, pa je tako i planirano naknadno objavljivanje arhitektonskih preostataka ostalo neobjavljeno. Sve ovo govorimo iz razloga da upozorimo čitateljstvo da su Jakšićevi kritički iskazi i primjedbe, kojima se tako olako razbacuje u svojem osvrtnu na objavljene rezultate na Begovači, neprovjereni i potpuno netočni. Takav postupak najočitije potvrđuje Jakšićevo priopćenje da su »drugi *odustali* od objave i interpretacije arhitektonskih ostataka«. ²⁴ Ta iritantna i nedobronamjerna izjava, kako smo se mogli uvjeriti, potpuno je neistinita, pa je u najmanju ruku nekorektna, to više što je Jakšiću bilo dobro poznato (jer je nekoliko godina bio kustos u Muzeju HAS-a) tko je sve istraživao begovački kompleks i tko su nosioci autorstva tih istraživanja.

Iako su istraživači u svojem radu uvodno iznijeli posve šture podatke o arhitektonskim ostacima, ipak se iz njih dalo sasvim jasno razabrati da je ondje riječ

o arhitektonskom kompleksu dviju građevnih faza. Starijoj fazi pripadali bi krnji ostaci jedne dosta razvijene antičke profane arhitekture, dok bi mlađoj fazi pripadali ostaci starohrvatske crkve, sagrađene u ranom srednjem vijeku iznad spomenutih temeljnih ostataka ranije faze. Valja odmah istaknuti da se najveći dio arhitektonskog kompleksa otkrio u prve dvije godine istraživanja, dakle u vrijeme kad je istraživanje vodio S. Gunjača, čija terenska iskustva nije potrebno posebno isticati. Nerijetko je on i tijekom slijedećih dviju istraživačkih kampanja navraćao (čak je obavio i manje konzervatorske zahvate na starohrvatskoj crkvi) te pratio daljnja otkrića.

Zbog zanimljivosti otkrivenih antičkih ostataka na terenu je nekoliko dana istraživao i M. Suić, tadašnji direktor Arheološkog muzeja u Zadru,²⁵ jedan od naših najpriznatijih stručnjaka za antičku arheologiju, posebno kad je u pitanju antička arhitektura. Suić u svojim razmišljanjima ni u jednom slučaju otkrivene arhitektonske ostatke nije dovodio u vezu s nekim sakralnim objektom, već se u potpunosti slagao s mišljenjima ostalih istraživača, da je ovdje isključivo riječ o profanoj kasnoantičkoj građevini. Uostalom evo što je on o tim otkrićima kazao: »... najbolje sačuvana velika i kvalitetno zidana vila na položaju »Begovača«, koja s južne strane ima na fasadi dva istaknuta risalita u obliku dubokih polukružnih egzedri, s nadsvođenim spremištima na zapadnoj periferiji, s unutrašnjim otvorenim dvorištem posred kojega se nalazio poligonalni bazen s olovnom cijevi što viri iz poda, preko koje je dotjecala živa voda.«²⁶ Dakle, kako se vidi, o nekom sakralnom objektu nema nijedne riječi.

To što nije pošlo za rukom istraživačima, pošlo je, kako smo vidjeli, N. Jakšiću. Zahvaljujući svojoj pronicljivosti i lucidnoj mašti, Jakšić je vidio i ono što četvorica istraživača na terenu u 4 mjeseca (koliko su radovi ukupno trajali) nisu uspjeli. Krivnja je, dakako, na istraživačima, jer oni nisu upotrijebili metodu odvajanja recentnih slojeva, jedan za drugim, kako je to učinio Jakšić »i na taj način tonuo kroz vrijeme u prošlost sve do moguće originalne slike na terenu (a, nota bene, na terenu nije nikad bio, i ne samo na ovom, opaska D. J.) u času utvrđivanja izvornog građevinskog kompleksa.«²⁷ Kojeg li čuda! Na ovaj način Jakšić je došao do onog okrića kojega zapravo nema. Oslanjajući se na odnose romaničkog horizonta grobova (paušalno opredijeljenih) prema arhitektonskim temeljnim ostacima, Jakšić dolazi do spoznaje da je na tom mjestu bila sagrađena starija kasnoantička crkva kao prethodnica postojećoj. On čak na objavljenom tlorisu prepoznaje i pojedine dijelove te starije crkve. Prema toj spoznaji, značilo bi, da pronađeni predromanički ulomci crkvenog namještaja trebaju pripadati tom starijem sakralnom objektu. Takvu razmišljanju nimalo nije zasmatala činjenica da se, osim spomenutih predromaničkih fragmenata, na tom mjestu nije pronašao ni najmanji ulomčić koji bi mogao pripadati mlađoj postojećoj (romaničkoj?) crkvi, kakvih bi zacijelo moralo biti, čak i više, s obzirom da je rušenje te crkve uslijedilo mnogo kasnije. Na tom prostoru, osim nekoliko atipičnih profiliranih ulomaka, nije nađen niti jedan karakterističan fragment crkvenog namještaja koji bi se posve sigurno mogao opredijeliti kasnoantičkom sakralnom objektu. Jakšiću nije zasmatala ni činjenica da su unutar apside, dakle u svetištu (prema N. Jakšiću, op. D. J.), otkopani i rano-srednjovjekovni (karolinški) grobovi, kojima, koliko nam je poznato, tamo nikada nije bilo mjesto.

Što se pak oblika starohrvatske crkve tiče, koju su autori označili da svojim građevnim karakteristikama predstavlja prvi dosad poznati otkriveni primjerak jed-

nog tipa trobrodne crkvene arhitekture, Jakšićeve su primjedbe potpuno pogrešne i neutemeljene, jer se baziraju na paušalnim procjenama. Da se samo malko potrudio, prije negoli je pristupio pisanju svojega rada, te osobno na Begovači (koja nije daleko od Zadra) pregledao to zdanje, ili da se barem konsultirao s istraživačem, vjerujemo da mu se takva pogrešna prosudba ne bi omakla. Tom zgodom bi se osobno uvjerio da je uistinu riječ o jednoj neobičnoj crkvi, koja se sastoji od jedne glavne lađe s polukružnom apsidom i bočnim kapelama. Lako bi mogao zapaziti da bočne kapele nisu samo prigradene (naslonjene) uz bočne zidove crkve, nego da predstavljaju jedinstveno tijelo s crkvom, što znači da su njihovi zidovi organski povezani uz srednji brod crkve. To je vrlo uočljivo na desnoj bočnoj kapelici, gdje je namjerno načinjena manja perforacija zida (na spoju apsida), kako bi se moglo utvrditi točan međusobni odnos glavne lađe i kapelica. Potpuni i definitivni oblik crkve dakako, nije moguće točno utvrditi dok se u potpunosti ne dokrajči istraživanje njezine unutrašnjosti.

Kako se na području stare hrvatske države dosad nije otkrilo niti jedno sakralno zdanje slične tlorisne osnove (bez obzira na njezin konačni izgled), držimo i dalje da su autori s pravom postupili kad su takvu tlorisnu dispoziciju okarakterizirali kao neobičnu, jer, zapravo, ona to i jest. Pridodamo li tomu i činjenicu da svi pronađeni dekorativni dijelovi crkvenog namještaja pripadaju upravo toj crkvi (jer druge nema), onda možemo sa sigurnošću tvrditi da je bila sagrađena najvjerojatnije u drugoj polovici 9. ili najkasnije do sredine 10. stoljeća.

Ako bi nas Jakšić zaista želio uvjeriti u svoje tvrdnje (postojanju dvaju sakralnih zdanja), predložimo mu da provede reviziju istraživanja. To mu nimalo ne bi bilo teško izvesti, jer se sva relevantna dokumentacija još uvijek čuva u Muzeju HAS-a, a u tome mu mogu biti od pomoći i arheolozi koji, kako reče, prihvaćaju njegove rezultate.²⁸

U ovom kratkom osvrtu razmatrali smo samo neke vidove Jakšićeva razlaganja, uglavnom one koje su od temeljnog značenja za njegovu tezu. Ostalo je još podosta pitanja s kojima se ne slažemo i na koja bi trebalo dati odgovor, ali ovoga puta to izostavljamo. Primjetno je da u ovom osvrtu nismo autoru uputili ni riječi pohvale, niti je bilo ičega u čemu se s njime potpuno slažemo. Za to nije bilo povoda, zbog čega iskreno žalimo.

¹ N. Jakšić, Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola, *Diadora*, sv. 11, Zadar 1989, 407–433.

² D. Jelovina–D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 11, Split 1981, 55–136.

³ *Ibid.*, 134.

⁴ *Ibid.*

⁵ Nije riječ o četiri groba iz ranohrvatskog horizonta već samo o dva groba (253 i 258) s nalazima karolinških obilježja. Druga dva groba (165 i 263) su znatno mlađa te se ne mogu svrstati u isto vrijeme s prethodnima. Usp. D. Jelovina–D. Vrsalović, *o. c.*, 68, 79, 85, 128, 129.

⁶ N. Jakšić, *o. c.*, 412.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 430.

⁹ D. Jelovina–D. Vrsalović, *o. c.*, Tab. VIII–XXXIX.

¹⁰ N. Jakšić, *o. c.*, 420.

¹¹ *Ibid.*, plan 6.

¹² *Ibid.*, 427.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Čakavski sabor, Split 1976, 94–96.

¹⁵ N. Jakšić, *o. c.*, 412.

¹⁶ D. Jelovina, Tri starohrvatske nekropole na Bribiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 10, Zagreb 1968, 243, Tab. I.

¹⁷ J. Belošević, Nekoliko neobjavljenih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 26, sv. 26, Zadar 1987, 162; D. Jelovina, Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 19, Split 1989, 213, Tab. XIX, 3.

¹⁸ N. Jakšić, *o. c.*, 427.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, 429.

²¹ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, 37, Tab. XXI, 2; isti, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 14, Split 1984, 147; V. Delonga, Starohrvatska crkva na »Mastirinama« u Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 18, Split 1988, 81.

²² D. Jelovina, Starohrvatsko groblje na »Mastirinama« u selu Kašiću kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 12, Split 1982, Tab. III–VIII.

²³ N. Jakšić, *o. c.*, 432.

²⁴ *Ibid.*, 409.

²⁵ D. Jelovina–D. Vrsalović, *o. c.*, 61.

²⁶ M. Suić, Zadar u starom vijeku, *Prošlost Zadra*, I, Zadar 1981, 281.

²⁷ N. Jakšić, *o. c.*, 409.

²⁸ *Ibid.*, 415. Vidi bilj. 23.